

Els Vilars d'Arbeca i el seu model de socialització del coneixement

Els Vilars d'Arbeca and its model of socialisation of knowledge

A l'article reflexionem sobre com l'arqueologia, que en els seus inicis va ser una ciència que despertava gran interès a la societat, en gran part gràcies a l'esforç de difusió dels investigadors, amb el temps ha anat diluint aquest interès a mesura que s'ha transformat en una ciència obtusa d'informes tècnics. Perquè l'arqueologia torni a poder desenvolupar la seva important tasca de socialització del coneixement, ha de perdre la por a representar de manera iconogràfica els models teòrics i les hipòtesis que genera, i fer-ne difusió.

Mostrem quins són els passos a seguir per realitzar les reconstruccions iconogràfiques, repassem la problemàtica dels jaciments protohistòrics europeus des del punt de vista de la seva comprensió i presentació al públic i plantejem els principals problemes dels visitants als jaciments arqueològics.

Finalment, presentem l'exemple de la reconstrucció i restitució iconogràfica de les quatre fases dels Vilars d'Arbeca, com un exemple cap a la socialització del coneixement generat durant més de trenta anys d'excavacions.

Paraules clau: els Vilars d'Arbeca, iconografia arqueològica, reconstrucció, restitució, socialització del coneixement.

This article reflects on how archaeology, a science that originally awakened great interest in society due in part through dissemination by researchers, has gradually evolved toward an abstruse science of technical reports. Archaeology has to lose the fear of depicting iconographic theoretical models of its hypotheses and disseminate knowledge if it wants to regain its important role again in the socialisation of knowledge. This paper advances the steps to follow to develop iconographic restitutions and reconstructions, surveys the difficulties faced by European Protohistoric archaeological sites to render them understandable to the public, and explores the main problems experienced when visiting archaeological sites. Finally, this study presents the iconographic reconstructions of the four phases of the site of Vilars d'Arbeca as an example of the socialisation of knowledge based on the findings of 30 years of archaeological excavation.

Keywords: Els Vilars d'Arbeca, iconographic archaeology, reconstruction, restitution, knowledge socialisation.

Introducció. L'arqueologia i la socialització del coneixement

Les dades arqueològiques, si no s'articulen en un marc teòric més o menys precís, expliquen molt poc sobre el passat. Per tant, un jaciment arqueològic, igual que els objectes exposats en les vitrines dels museus tradicionals, per si sols, ens expliquen molt poques coses. Només cobren significat quan s'encaixen en les teories prèviament dissenyades (González, Ballestín i Guillamón 1988). L'excavació arqueològica, per tant, únicament proporciona dades, sovint parcials, fragmentades i fins i tot alterades. En realitat, només quan aquestes dades s'inscriuen en un marc teòric cobren significat, però aleshores cal procedir a verificar-les amb el mètode que sigui més adequat. L'experimentació naturalment és un dels mètodes existents per verificar les hipòtesis. En tot cas, si no procedim a verificar les dades, el que obtenim és simplement una especulació, quelcom important, sens dubte, però no suficient.

La majoria de jaciments arqueològics que han tingut la sort de conservar-se després d'haver patit un procés d'excavació arqueològica llarg, quan es mostren al públic, no sempre tenen significat, ja que, en la majoria d'ocasions, ni el jaciment ni l'usuari disposen del marc teòric adequat per a la interpretació. Al nostre país aquesta situació és la normal. Els nostres jaciments arqueològics, freqüentment, són conjunts de dades no articulades que es mostren al públic nus, fossilitzats.

No obstant això, aquesta situació no és igual a tot arreu; hi ha jaciments que mostren realitats radicalment diferents. Només cal passejar-se per alguns jaciments arqueològics centreeuropeus o escandinaus per adonar-se que en algunes ocasions els jaciments arqueològics es presenten al públic amb un marc teòric materialitzat sota fórmules diverses, inclosa la restitució volumètrica. Passejar-se per aquests jaciments arqueològics és descobrir el marc teòric en el qual s'han interpretat les restes.

El present article pretén aprofundir en aquest tema a partir de l'experiència del jaciment dels Vilars d'Arbeca. De fet, un jaciment arqueològic format per restes indesxifrables de murs superposats va en contra del dret dels ciutadans a comprendre, a gaudir, a desxifrar el que altres, en nom de la ciència, han investigat. Sembla que hi ha, aquí, en aquests comportaments de determinats gremis científics, un desdeny cap a la ciutadania, a la qual es considera indigna de formar part de l'estat de gràcia pel sol fet que no sap interpretar un plànol, una secció o una estratigrafia arqueològica. Però, per sort, també hi ha una arqueologia que vol socialitzar el coneixement, amb jaciments espectaculars, en els quals els tècnics i arqueòlegs han hagut de lluitar contra les dificultats d'interpretació del propi jaciment.

De fet, des del seu començament, l'arqueologia va esdevenir una ciència popular. L'arqueologia, en el segle XIX, alimentava les ànsies d'aventura, desafiava la imaginació i potenciava el desig de conèixer el passat remot. I això ha estat així durant moltes dècades; aquesta ciència ha tingut divulgadors que han escrit textos fascinants. Un dels més coneguts va ser

C. W. Ceram, autor de la famosa obra *Déus, tumbes i savis* que narra les aventures d'aquesta arqueologia que va sorprendre el món a l'albada del segle XX. Ceram ens relata l'epopeia del descobriment de Troia, de la tomba de Tutankamon, de les excavacions de Pompeia, Nínive i la Vall dels Reis, relata la vida dels arqueòlegs que desafiaven els deserts o s'enfrontaven als secrets de l'escriptura cuneïforme. Però l'evolució de la ciència, no només de l'arqueologia, des d'aquestes etapes pioneres, ha anat formant generacions d'arqueòlegs i arqueòlogues fortament especialitzats que, per investigar a fons, s'han anat aïllant de la necessària socialització del coneixement. D'aquesta manera, l'arqueologia contemporània ha anat generant una terminologia cada vegada més complexa, que es transmet a través de codis científics, que no resulten fàcils de descodificar sense posseir-ne les claus terminològiques. Els investigadors de principis del segle XX s'esforçaven per traduir al llenguatge corrent els conceptes complexos i aquest esforç es va veure recompensat amb una ciència popular, que va tenir entusiastes admiradors i seguidors.

L'evolució posterior, amb la professionalització de la tasca arqueològica, ha anat allunyant aquesta ciència del seu públic. Per a una gran part de la població, penetrar els misteris de l'arqueologia científica d'avui és una tasca penosa, que no sol coronar-se amb èxit. A més, les monografies arqueològiques, transformades sovint en catàlegs de fragments ceràmics, són de lectura difícil, gairebé impossible per a moltes persones potencialment interessades en aquest tipus d'investigacions. No obstant això, cal acceptar que altres disciplines científiques, com ara la paleontologia o l'ecologia, també tenen una complexitat intrínseca i una terminologia específica que els podria haver allunyat de la societat que les alimenta, i, no obstant això, els treballs i avenços en aquests camps solen ser àmpliament compartits per una part important de la població. La paleontologia, potser una de les més completes de les disciplines naturalistes, amb els seus procediments de detecció, de separació, els escàners i els microscopis electrònics, ha guanyat eficàcia sense perdre "romanticisme". Igual passa amb l'ecologia, disciplina que va sorgir amb una vocació de popularitzar-se i que ha engendrat, com és ben sabut, fins i tot opcions polítiques de caràcter electoral en molts països occidentals.

Davant d'aquestes disciplines, l'arqueologia sovint apareix com una disciplina que va néixer i es va desenvolupar al llarg d'un camí paral·lel al d'una societat que era àvida dels seus èxits, però en les últimes dècades, aquesta ciència i el seu públic han anat divergint fins a allunyar-se i transformar-se en una disciplina àrida i fins i tot avorrida. L'arqueologia ha anat perdent progressivament no només la capacitat i el poder de fascinació, sinó fins i tot l'interès. S'ha convertit en una ciència críptica, difícil de comprendre, que es refugia darrere immensos informes d'excavacions, amb llargues sèries de fragments ceràmics, però que sovint no aporten gairebé cap coneixement. Sovint, se li pot aplicar l'aforisme que diversos milions de maons no constitueixen per si sols una casa; els milions de fragments i de dades, si no es tradueixen en coneixement real, en imatges

comprendibles del món, no tindran interès. Aquest és un camí que, si continua així, és perillós, atès que l'arqueologia, com qualsevol ciència, corre el risc de ser escombrada quan no tingui un suport social sòlid que l'aculli i la defensi.

Per altra banda, també és ben cert que l'arqueologia és una disciplina que ha aportat molt per desfer els prejudicis racials, religiosos i socials. En la mesura que l'estudi de l'epopeia de l'ésser humà ha posat de manifest les contradiccions de l'obscurantisme i dels dogmatismes, li han nascut enemics poderosos en aquests mateixos cercles que ha combatut. Per tot això, en la mesura que una ciència com aquesta allunya els ciutadans que volen beure de les seves fonts, debilita la seva base social, es fa vulnerable, perd fonts de finançament, fins que queda relegada a l'honorable, però inútil, espai de la investigació acadèmica. Aquest és el problema que té actualment a les nostres latituds una ciència que es va enfrontar i va revelar els mites del Paradís Terrenal, de la Torre de Babel i del Diluvi Universal.

Les dificultats de la socialització del patrimoni arqueològic. L'obtenció d'un model teòric

Articular un marc teòric per a un jaciment arqueològic i posteriorment fer-lo comprensible per a la majoria no resulta fàcil. La realitat que l'arqueòleg/oga observa en una excavació sempre és una realitat fragmentària, com tothom sap; el que s'observa són fragments de murs, restes de basaments, fragments ceràmics i elements arquitectònics descontextualitzats. Aquesta realitat fragmentària només és interpretable quan les seves parts s'integren en un esquema conceptual coherent. En realitat, quan es realitza una excavació arqueològica i van apareixent paviments, murs i restes diverses, aquesta investigació s'insereix en un sistema hipotètic deductiu; és a dir, els que investiguen no busquen a l'atzar, sempre busquen alguna cosa que prèviament han imaginat: la investigació persegueix sempre comprovar una hipòtesi o seguir una pista. Quan es produeixen les primeres troballes, mentalment, els arqueòlegs i arqueòlogues intenten dilucidar si la hipòtesi que han traçat es verifica o no. Per això hi ha necessitat de reconstruir mentalment l'"escenari" arqueològic.

Per tant, és lògic afirmar que allò que solem anomenar "reconstrucció arqueològica" és un procediment científic inevitable. Sense ell, la investigació no avançaria i potser no existiria. Però també és un procediment científic de base didàctica, ja que la comprensió de les coses i l'aprenentatge dels conceptes requereixen que els elements que constitueixen el coneixement siguin integrables en un sistema organitzat jeràrquicament i ordenadament.

De fet, l'arqueologia no només reconstrueix "escenes", sinó que també reconstrueix elements molt més simples, com ara objectes. No obstant això, el subjecte principal de tota reconstrucció arqueològica sol ser l'arquitectura. Això és així perquè l'activitat humana es desenvolupa sempre en escenaris físics, tangibles, llocs en els quals es viu, es treballa, es lluita, es juga

o se'ns enterra. Tots aquests llocs conformen espais més o menys edificats, construïts.

Des del punt de vista de la didàctica —i també des de l'òptica de la pròpia arqueologia— per desenvolupar aquest procediment científic de la reconstrucció, la ment de l'arqueòleg i també la del públic necessita dades.

En efecte, quan disposem de multitud de dades i d'elements dispersos i fragmentaris d'una realitat física, per a fer-ne la reconstrucció mental es requereix, per exemple, la presència de testimonis materials que ens descriguin com era o com funcionava aquella realitat que estem veient fragmentada. Si els testimonis no fossin prou precisos en les seves descripcions recorreríem, si n'hi ha, a imatges d'aquest passat. Naturalment, les fonts materials més importants per a l'arqueologia són les mateixes restes, per fragmentades que es trobin. Altres elements necessaris per a la reconstrucció són els que s'anomenen "paral·lels arqueològics", és a dir, analogies amb les quals puguem comparar les restes arqueològiques exhumades. Finalment, hi ha uns paràmetres molt importants per reconstruir; ens referim a les regles o models teòrics existents de les cases, edificis, espais o objectes.

Per tant, i intentant sintetitzar allò que diem, ho aplicarem a la fortalesa dels Vilars d'Arbeca (Santacana, Asensio i Llonch 2018). Els elements necessaris per comprendre el jaciment solen ser d'índole molt diversa i inclouen:

1. Els testimonis materials capaços de descriure el que van veure. En aquest cas hi hauria la literatura dels clàssics, especialment els llatins, però que ens aporten ben poca cosa per al jaciment en concret.
2. Les restes materials trobades en l'excavació arqueològica. En el cas dels Vilars, es tracta d'un impressionant conjunt de cercles emmurallats, fosses d'aigua, habitacles, un pou i vies de pas o carrers, corresponents a fases cronològiques diverses i obtinguts al llarg d'una trentena de campanyes d'excavació.
3. Els paral·lels o jaciments anàlegs existents en el mateix context cultural en què es van inscriure les troballes arqueològiques.
4. Les regles o models teòrics que van guiar la construcció del conjunt ara destruït i objecte d'estudi.

Així, per exemple, si imaginem l'excavació dels Vilars d'Arbeca, com hem dit, el problema més important era la seva excepcionalitat. El jaciment arqueològic d'Arbeca —fins fa pocs anys— era una fortalesa sense paral·lels (Junyent i López 2016). Res del que es coneixia se li assemblava. Resultava impossible comprendre'n la significació en el marc de les terres lleidatanes i de les comunitats ilergetes. Amb tot, és evident que no podia ser l'única fortificació d'aquestes característiques, ja que s'havia d'inscriure en un marc ampli de l'arquitectura del poder entre les tribus ibèriques.

La recerca de paral·lels no sempre assoleix l'èxit desitjat. En el cas que ens ocupa, no és fins al 2013 que en un jaciment conegut des de fa anys i parcialment excavat, el Molí de l'Espígol de Tornabous, a l'Urgell, considerat com una ciutat, amb un urbanisme més o menys regular desenvolupat entre els segles v i iii aC, s'ha pogut reconèixer una primera fortificació, datada

en el segle VIII aC, que constitueix un bon paral·lel del conjunt d'Arbeca. Resulta temptador dir que es tracta de dos conjunts urbanísticament semblants.

Per tant, ara es pot dir que es comença a tenir un model teòric per comprendre aquestes arquitectures del poder de les societats de la primera edat del ferro al centre del país.

La iconografia dels models teòrics i les seves premisses. La recerca de la veracitat

Tot el que antecedeix és el que hem anomenat “dades” per a la reconstrucció; hi ha, però, un detall molt important a tenir en compte i és que la reconstrucció que es pugui fer de qualsevol escenari arqueològic és imprescindible que es visualitzi. Sense visualització la imatge mental no és suficient. Els models han de ser concrets, visuals i clars. Han de generar una iconografia, és a dir, perquè l'arqueologia pugui prosseguir; la investigació requereix imatges reconstructives; la socialització del patrimoni arqueològic és molt difícil sense aquestes imatges. En funció dels objectius, les imatges poden ser esquemàtiques, realistes o detallades. Des del punt de vista metodològic, els passos a seguir per a les reconstruccions són sempre els següents (Santacana i Masriera 2012):

1. Selecció de testimonis ja gravats i imatges, si n'hi ha, i fonts primàries que mostren o comenten aspectes del que s'està investigant. En el cas dels Vilars són les imatges del territori, els conreus, els records de pluges, d'inundacions, i tots aquells elements que perviuen en la memòria oral o escrita de les persones.
2. Extracció de les dades o informacions útils dels testimonis anteriorment seleccionats. És el cas de les reserves hídriques, el funcionament de les aigües subterrànies, els vents, etc.
3. Organització de la informació extreta mitjançant blocs temàtics (basaments, murs, suports, sostres, obertures, pintura, etc.).
4. Establir relacions entre el tot i cada una de les parts del conjunt arqueològic que es vol reconstruir; com per exemple relacionar les portes de la fortalesa amb les fases arqueològiques i amb els sistemes de defensa.
5. Pensar en els programes funcionals de l'edifici o dels conjunts (per exemple, evacuació d'aigües de pluja, zones cobertes i àrees de pati o descobert, zones fosques i zones il·luminades, àrees de treball i de descans, etc.).
6. Formular hipòtesis sobre el conjunt que s'exhuma que integrin totes les variants i les possibilitats.
7. Visualitzar les hipòtesis mitjançant imatges tridimensionals o bé maquetes físiques.
8. Materialitzar les hipòtesis mitjançant construcció de rèpliques a escala 1:1, ja sigui in situ o no, segons els objectius traçats.
9. Experimentar els resultats abans de procedir a validar les hipòtesis funcionals proposades.

Aquestes etapes constitueixen les fites metodològiques per a qualsevol reconstrucció arqueològica. Naturalment, com més requisits dels que hem enumerat hi hagi més fiable serà el resultat.

Davant d'una “reconstrucció” iconogràfica del passat sempre es planteja la qüestió de la veracitat i de l'objectivitat. Va ser realment així? En qualsevol proposta d'imatges reconstructives del passat intervien, com hem vist, molts factors, des de les possibles imatges prèvies existents fins a les restes arqueològiques trobades en una excavació, però també intervien factors relacionats amb el sistema de valors que el científic tingui sobre temes diversos, com ara la identitat, la bellesa, el poder o la moral. En aquest sentit no és estrany veure com museus i reconstruccions de l'època romana amaguen o minimitzen gravats, objectes o textos relacionats amb aspectes de la sexualitat en el món antic, i això per raons que res tenen a veure amb l'objectivitat de la història. Potser per aquests motius cal plantejar que tota reconstrucció ha de distingir amb nitidesa el fet de conèixer el passat i valorar aquest mateix passat. En altres paraules, en les reconstruccions del passat cal diferenciar el que va ser del que ens hauria agradat que fos, ja que la ciència social, especialment l'arqueologia, ha d'intentar ser, abans de res, objectiva. L'arqueologia cerca les restes, comprova les evidències, explica fenòmens i experimenta propostes hipotètiques, però no valora el passat. I precisament pel fet que aquesta disciplina es basa també en un mètode experimental, relativament nou pel que fa al recurs científic de la mateixa arqueologia, cal concloure que l'experimentació, com deia el pedagog John Dewey, és una eina pràctica tan vella com la vida mateixa. Allò important en el mètode experimental és que les idees i les hipòtesis estiguin vinculades a la pràctica, ja que és la pràctica la que decideix el valor de les idees. Les idees que tenim, les nostres hipòtesis sobre la reconstrucció, són els instruments de la nostra investigació; aquestes idees poden ser bones o dolentes, contrastables o no, eficaces o irrellevants, però no certes o falses. En definitiva, el judici últim que es pot donar a una reconstrucció arqueològica no és més que una “afirmació garantida” i aquesta garantia no és eterna ni absoluta, ja que els resultats de tota actuació humana poden corregir-se de manera contínua, segons noves solucions constructives, noves evidències arqueològiques o noves situacions.

I per experimentar fórmules iconogràfiques de naturalesa didàctica en l'arqueologia és evident que el mètode fonamental és l'hipotètic deductiu; la investigació pren com a punt de partida els problemes: com era el lloc? Com es protegien dels atacs? Tenia embigat amb pals o sense ells? Els habitacles tenien un pis o més d'un? Funcionava bé un determinat element? Per resoldre'ls cal inventar hipòtesis que serveixin per donar solucions provisionals. Un cop formulades, cal comprovar les hipòtesis. Aquestes hipòtesis, si es proven o materialitzen, permeten extreure conseqüències sobre el passat.

El problema del tractament de les restes arqueològiques. Els models i el cas dels Vilars

Els intents de conservar el passat, ja sigui els seus edificis, les seves restes o les seves escenes, constitueixen, en el millor dels casos, una il·lusió. Com més

restaurem un edifici o un conjunt arqueològic, més conscients som que alterem allò que restaurem. Vivim en el present i no en el passat; reconeixem el passat de les coses, dels edificis, de les ruïnes i de les restes arqueològiques en la mesura que compartim aquest passat, i en la mesura que volem conservar, impactem en ell. Canviem les restes del passat inevitablement per adaptar-les al nostre present. No podem enganyar ningú amb la idea que volem mantenir estable un passat i unes relíquies d'aquest passat. Ruskin va condemnar —com veurem— tota intervenció sobre les restes arquitectòniques com si fossin una invenció moderna, i probablement tenia raó; però, d'altra banda, la invenció moderna és ineludible, ja que tant si restaurem els elements del passat com si no, no podem evitar reformar-lo. Així mateix, els defensors a ultrança de les ruïnes arqueològiques en estat pur, és a dir, sense afegits de cap tipus, manifesten l'ideal de mantenir intocada el conjunt, però obliden que aquest conjunt, tal com l'arqueologia l'ha deixat, amb els seus murs d'èpoques diverses superposats, els seus ensorraments, els seus perfils fossilitzats i les seves etiquetes, no deixa de ser una alteració fonamental de la relíquia; és com el cirurgià que deixés un cos obert, sense suturar, sense restablir. Aquest puritanisme vers la ruïna i la seva fossilització, sovint, és també pueril, ja que tant si restaurem i reintegrem com si no ho fem, no podem evitar transformar aquestes relíquies del passat i amb elles el passat mateix. La conclusió és que no existeix el passat separat del present; el passat sempre està en funció del present i si l'estudiem, conservem i interpretem és per aquesta raó. Passat i present no són dos mons diferents, sinó les dues cares d'una mateixa moneda; pretendre separar-los és desconèixer la naturalesa del passat i de la història. Com va escriure Goethe, “el present no es pot comprendre al marge del passat” (Goethe 2000: 201). Per contra, cal ser conscients que tant el passat com les relíquies i la memòria es refan i interpreten de manera contínua. La visió del passat no és, doncs, una visió estàtica.

Vegem un exemple del que hem dit: Goethe, el 2 de febrer de 1787, va travessar Roma en una nit de lluna plena i va quedar fascinat:

les taques de llum i d'ombra engolien tots els detalls i la mirada només percebia les imatges més grans i genèriques [...] Un espectacle especialment bell és el Coliseu. A la nit queda tancat; hi viu un ermità, en una petita capella mentre que les ruïnoses voltes serveixen de recer als captaires. D'una llar que havien encès sortia fum, que s'escampava sobre la sorra gràcies a un aire suau i cobria una part de l'interior de la volta [...] nosaltres des de lluny contemplàvem l'espectacle sota la Lluna [...] Així, amb aquesta llum hi vam veure el Panteó i el Capitoli. (Goethe 2000: 197)

Aquesta espectacular visió de Roma que va tenir l'escriptor no és possible obtenir-la avui de cap manera. La foguera dels captaires atemptaria contra la conservació de les ruïnes i, avui, la mateixa ciutat il·luminada impedeix gairebé veure la lluna plena. Per tant, res del que els humans hem fet en el passat ha romàs intacte, immutable, i això és l'interessant: adonar-nos que el passat ha estat sempre alterat, però que les alteracions s'han realitzat sempre en funció

de les necessitats del present. De fet, les alteracions de les relíquies del passat constitueixen el certificat més sòlid de la seva utilitat en el present i de la seva permanència en el futur.

La fossilització de la vida en la seva versió arqueològica. Una aproximació a l'estat de la qüestió

Fins aquí hem vist com no existeix el passat separat del present; el passat sempre és i està en funció del present. Per tant, pot ser tan discutible voler “reconstruir-lo” com tenir la il·lusió de “fossilitzar-lo”. No obstant això, com a resultat del culte romàntic a les relíquies del passat i de la necessitat que la societat occidental ha tingut de la història, especialment al llarg dels dos últims segles, a Europa i a les seves zones d'influència colonial van sorgir les ruïnes arqueològiques com a “espais fossilitzats”, espais en els quals es va pretendre falsament aturar el temps. D'aquesta manera es va anar generalitzant en el món un tipus de paisatges que, lluny d'evocar o de mostrar les estampes de les ruïnes que tan familiars havien estat als viatgers del set-cents i que alguns artistes van saber plasmar en els seus gravats per a consum de viatgers il·lustrats, mostraven restes de murs arrasats fins als basaments, amb ensorraments enginyosament continguts, columnes miraculosament erectes, amb els seus capitells i les seves cornises i, sovint, amb elements escultòrics i mosaics arrencats i substituïts per rèpliques, per tal de garantir-ne l'eterna conservació en els museus monogràfics o de lloc. Aquests paisatges fossilitzats només es van alterar quan la mà experta de l'arquitecte va col·locar damunt de les restes passarel·les, baranes de fusta o de ferro, plataformes o miradors, més o menys elevats. En aquests paisatges arqueològics es permet conviure en un mateix pla a murs del segle IV amb paviments del primer mil·lenni abans de l'Era; es tracta de puzles terribles, on les estructures se superposen en el temps, com un palimpsest, en el qual les escriptures de cada època es barregen en un sol pergamí. Es tracta, en definitiva, de paisatges relictos en els quals els “fòssils”, en forma d'objectes, de restes ceràmiques, de cornises esculpides, de monedes i altres atuell, els han estat arrencats, de manera que és com una vella ossada desarticulada a la qual li van arrencar les joies i els signes d'identitat.

Per altra banda, aquestes ruïnes arqueològiques són fòssils perquè sovint han estat desproveïdes de qualsevol vegetació, ja que els arbres i arbustos, amb les seves arrels, alteren el subsòl i el remouen; el sòl, que es comporta com qualsevol element viu, cal matar-lo, destruir-li tota vida perquè una vegada fossilitzat, romanguí estable per a l'eternitat. Per tot això, els jaciments arqueològics fossilitzats ja no tenen “l'encant romàntic” de què ens parlava Alphonse de Lamartine en el seu viatge a Orient, o Stendhal i Goethe en els seus viatges a Itàlia. Tota la pàtina del temps ha desaparegut i en el seu lloc ha sorgit un nou paisatge espectral, similar a Hiroshima, on només com per art d'un miracle es conserva en peu alguna columna o l'estructura d'un edifici, com un simbòlic esquelet del que havia estat.

Resulta difícil donar pas a l'emoció davant d'aquests paisatges desolats i desproveïts de fascinació; sovint no hi ha lloc per al somni, ni per a la nostàlgia ni per a la imaginació. Tampoc és fàcil comprendre'ls, descodificar-ne els missatges; murs petris situats un al costat de l'altre poden estar separats per segles d'existència; és més, alguns d'aquests murs es van erigir quan els altres ja estaven arruïnats i enterrats sota terra. Difícilment aquestes restes permeten la veneració del passat; tampoc el mantenen present ni interpretable. Els arqueòlegs que el van excavar pot ser que hagin viscut l'emoció de desenterrar tresors amagats durant milers d'anys; però aquelles persones que després de la seva gesta científica els contemplen són víctima d'una visió sovint estèril. Que lluny queda aquí la il·lusió de Richard Owen, quan va voler reconstruir per primera vegada l'aspecte dels dinosaures al Londres de mitjan segle XIX! (Santacana, Asensio i Llonch 2018).

Per a comprovar fins a quin punt el tractament de les restes arqueològiques i la seva presentació al públic va dependre i en part depèn de la visió que l'arquitectura ha tingut de les ruïnes, només cal analitzar els jaciments arqueològics europeus de finals del segle XX, especialment els de les èpoques més remotes. La prehistòria europea compta amb milers de jaciments arqueològics investigats al llarg de l'últim segle. Naturalment, la immensa majoria d'aquests jaciments no és visible avui. Si féssim l'esforç de comptabilitzar aquests jaciments a cada país o territori, probablement ens adonaríem que tan sols una part molt petita s'utilitza avui en els grans manuals de síntesi amb la finalitat de fer comprensible el passat. D'altra banda, si dels jaciments realment importants per a aquesta interpretació del passat seleccionéssim aquells que són avui visibles, sense edificis, carreteres o autopistes que se'ls superposen, en quedarien força menys, ja que són nombrosos els jaciments que, tot i que van ser fonamentals per estructurar períodes de la prehistòria europea, avui no són visibles per trobar-se de nou sepultats. Finalment, si dels jaciments que ens quedessin en aquesta selecció, triéssim al seu torn aquells que han estat preparats per a la visita al públic, és a dir, els que estan oberts als usuaris d'aquest patrimoni, probablement en quedarien alguns centenars. De fet, dels assentaments europeus de l'edat dels metalls, s'estima que a finals del segle XX no arribaven a mig miler els jaciments que s'esmenten en els manuals i en les síntesis. Naturalment, la xifra queda molt restringida quan s'intenta cartografiar els que són visitables pel públic. Si es pren com a base els jaciments que apareixen a la *Guide to the Archaeological Open Air Museums in Europe*, els museus a l'aire lliure que es relacionen i s'exposen són 212, la majoria a Alemanya i Escandinàvia (Pelillo 2009). En tot cas, tot i que aquest inventari patrimonial és probablement una tasca pendent, és evident que la immensa majoria de jaciments arqueològics, especialment els d'època protohistòrica, no són visibles avui i els que estan adequats per a la visita del públic o del turisme cultural són una minoria. Si ens plantejem quin és el grau d'accessibilitat d'aquests espais de presentació del patrimoni arqueològic, és a dir, com es perceben per part del públic i de quina

manera es mostren o s'interpreten, ens adonem que la majoria no gaudeixen de condicions òptimes en aquest sentit. El primer obstacle per captar l'interès del públic resideix en la poca espectacularitat de les restes arqueològiques d'aquest tipus de jaciments protohistòrics; es tracta d'assentaments protourbans, poc espectaculars i en alguns casos poc visibles. No es tracta de grans fortificacions com els castells medievals, ni de grans conjunts monumentals com els que proporciona l'arqueologia clàssica. Òbviament, quan es tracta d'assentaments en els quals la vida urbana ha continuat, normalment aquesta mateixa continuïtat impedeix avui que siguin visibles, excepció feta d'algunes restes fragmentàries i discontinües, autèntiques relíquies d'un passat absolutament desaparegut. D'altra banda, quan aquests assentaments estan situats en zones planes, els conreus continus han decapitat les restes i el seu estat de conservació és molt precari. Finalment, quan algunes d'aquestes estructures es conserven en zones interiors, muntanyoses, la massa forestal sovint les ha cobert i no són fàcils de veure.

Totes aquestes dificultats de presentació dels assentaments protohistòrics són la causa que, segons un estudi realitzat sobre 170 assentaments situats al nord dels Alps (Daval 2008), gairebé el 38 % no tenien cap tipus de senyalització ni equipament; el 20 % eren accessibles mitjançant un sender, i tan sols un 21 % disposava de panells d'informació gràfica. Per tant, i resumint, creiem que no és exagerat afirmar que els jaciments arqueològics d'èpoques protohistòriques —exceptuant aquells que per tenir restes monumentals d'època romana resulten molt evidents, tot i que per la topografia estan situats normalment en llocs elevats amb una vista àmplia— són de difícil accés, tant físicament com des del punt de vista del coneixement; i, per tant, a la xarxa d'equipaments patrimonials europeus no ocupen un lloc rellevant. En alguns casos, per trobar-se a l'interior de parcs naturals, són objecte de visites per part d'un públic amant del medi natural, però no se'n sol explotar el potencial històric. Normalment, no estan senyalitzats i quan ho estan es tracta de panells gràfics modestos i en molt poques ocasions hi ha lleugers intents de reconstrucció iconogràfica.

Els problemes dels usuaris davant dels jaciments arqueològics

Tot i això, els principals problemes que tenen els usuaris en els jaciments arqueològics són els que es refereixen a la contextualització i conceptualització.

- El primer problema que es presenta a l'usuari —i potser el més important— és el que es refereix a la conceptualització de l'espai i dels volums. La conceptualització de l'espai requereix una ment que hagi desenvolupat realment la intel·ligència espacial. És a dir, es tracta de la capacitat d'apreciar les mides, les relacions espacials i, sobretot, la capacitat d'anticipar-nos a les conseqüències dels canvis en l'espai. El seu desenvolupament es relaciona amb la capacitat que tenim de desenvolupar imatges mentals, especialment volumètriques. Per això, passar d'una superfície plana, en la qual hi ha dos paràmetres, a imaginar una volumetria, tridi-

- mensional, no és una operació fàcil per a moltes persones. Veure un conjunt de ruïnes i imaginar-ne la volumetria requereix una certa intel·ligència espacial que una proporció elevada de persones no posseeix, especialment en les etapes infantils.
- b. D'altra banda, la descodificació i lectura de plànols, alçats i perfils és evident que només és possible quan es comprèn el llenguatge gràfic convencional de la planimetria que se sol utilitzar. Per això, aquest tipus de jaciments arqueològics presenten greus dificultats d'interpretació espacial.
 - c. A aquest problema cal afegir el problema de les proporcions i de la conceptualització de les distàncies; és evident que el primer punt requereix el coneixement del sistema de la proporcionalitat matemàtica i el segon, un cert entrenament en la percepció de distàncies.
 - d. A aquesta problemàtica cal sumar-li una altra que no prové només de la percepció de l'espai, sinó de la mateixa naturalesa de la investigació arqueològica: els jaciments fossilitzats presenten en un mateix pla fases arqueològiques i cronològiques diferents; així, com ja hem dit més amunt, murs que mai van ser coetanis, en posar al descobert els seus fonaments, apareixen uns al costat d'altres, com si haguessin estat fets al mateix temps. Aquest problema és comú a la majoria de jaciments. No resulta fàcil comprendre la naturalesa d'aquest problema per a qui mai ha realitzat una excavació arqueològica. Per tant, a la dificultat intrínseca de conceptualitzar l'espai cal sumar-li la d'interpretar la simultaneïtat dels elements arqueològics en termes de cronologia relativa.
 - e. Si totes aquestes dificultats no fossin suficients, cal afegir-ne una altra, potser tant o més greu: ens referim a la dificultat de conceptualitzar el temps, és a dir, el temps absolut i el temps relatiu, conceptes tots dos imprescindibles per "comprendre". No volem endinsar-nos en les dificultats que des del punt de vista psicològic té qualsevol usuari no expert per descodificar el temps en els jaciments arqueològics, tot i que qualsevol observador en té prou amb una simple visita a un jaciment arqueològic, per senzill que sigui l'esquema de ruïnes, per adonar-se d'aquestes dificultats tant en carn pròpia com aliena.
 - f. Per acabar, encara hi ha un últim problema que s'interposa entre el públic i els jaciments arqueològics: és el problema derivat de l'ús de l'"etnoarqueologia". En efecte, la reconstrucció del passat, quan es realitza únicament amb fonts materials, l'anomenada "història de la cultura material", no és interpretable sense recórrer a models antropològics. L'arqueologia sempre ha recorregut a aquests models, ja sigui de manera inconscient o conscient, explícitament o implícitament. Els investigadors, quan observen un conjunt d'objectes, els poden interpretar segons claus molt diferents. La realitat és polimòrfica; si contemplem un objecte material, la idea que ens en fem depèn de l'angle des del qual l'analitzem. Igual passa quan volem analitzar les restes materials d'un grup humà: el resultat de la interpretació depèn del marc d'anàlisi que fem servir. No existeix la interpretació "neutra"; no és possible la no interpretació. Si, amb l'excusa o

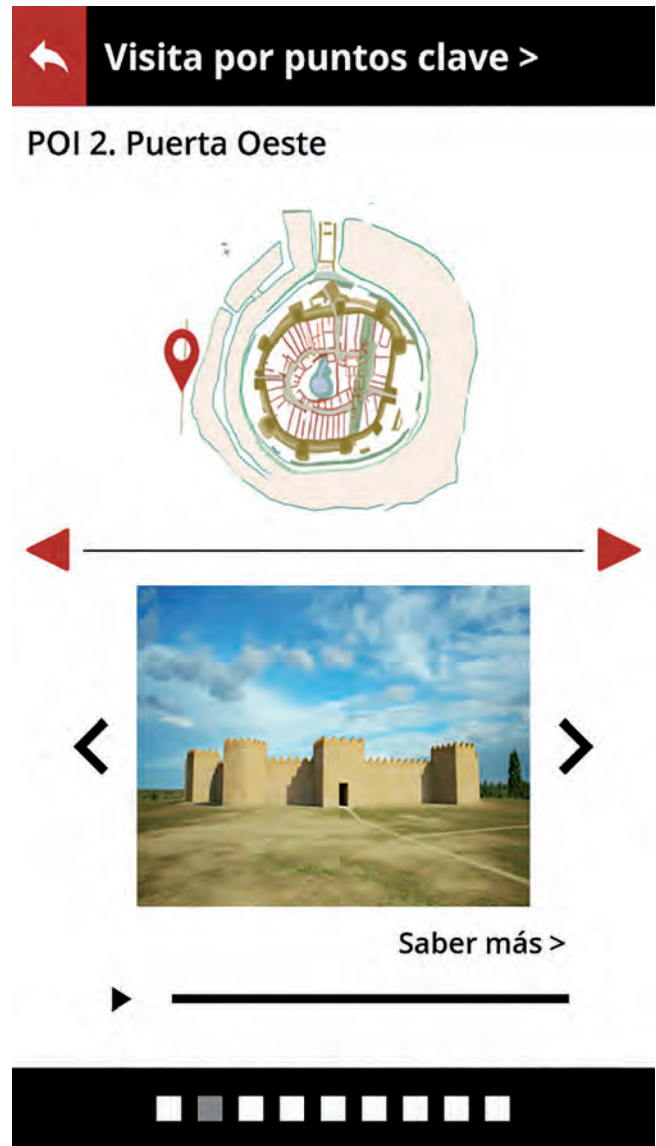
pretensió de l'objectivitat i el respecte a la dada, renunciem a la interpretació segons un esquema antropològic conscient, en realitat ens condemnem a utilitzar els esquemes antropològics implícits, inconscients. Així, si, davant d'un jaciment d'època ibèrica com el que hem agafat d'exemple, l'arqueologia renuncia a discutir el model de família existent amb el pretext que "no es troba aquest model entre els estrats arqueològics", l'usuari ho interpretarà sempre en funció dels models de família que coneix, especialment el seu. Per tant, el problema de la presentació de jaciments arqueològics no només resideix en la dificultat de conèixer o imaginar la cultura material en funcionament, és a dir, reconstruïda, sinó també a imaginar el model antropològic.

Els problemes de l'arqueologia a l'hora de voler fer comprensibles els jaciments arqueològics

Des del punt de vista de la recerca, en les intervencions sobre jaciments arqueològics és molt important respectar totes les fases i tots els indicis de la cultura humana. La intervenció, ja sigui de caràcter conservacionista, didàctic o d'un altre tipus no ha de ser mai un procés de selecció d'allò que val i d'allò que no val, la intervenció no té com a objectiu destacar èpoques brillants i amagar suposades decadències. La intervenció té com a objectiu la "llegibilitat" i la comprensió de les restes.

L'arqueòleg, quan vol generar models iconogràfics, intenta "restituir" allò que no hi és; per tant, la restitució es basa en una hipòtesi de com podia haver estat aquell assentament; en els Vilars hi ha fases en les quals hem de recórrer a la restitució, ja que li falten parts que s'han de fer noves. En canvi, si parlem de reconstrucció, es tracta simplement de re-col·locar les peces que sabem que han caigut i que coneixem perfectament d'on provenen. Reconstruir o restituir són doncs operacions que es fan seguint dos mètodes ben diferents. En el primer cas és la lògica arquitectònica la que mana i, per tant, és una tasca pròpia de l'investigador; restituir és una tècnica que es basa únicament en les hipòtesis que ens suggereixen les restes materials, els paral·lels, o la lògica constructiva. És evident, doncs, que per restituir i per construir les hipòtesis ens podem basar en models etnogràfics, arquitectònics o, fins i tot, en paral·lels arqueològics. La restitució forma part del mètode arqueològic: l'arqueòleg no pot renunciar a la tercera dimensió, sense la qual no es podria comprendre res. Per tant, la restitució és una eina molt important per a la recerca arqueològica, i des de fa unes dècades pot ser virtual. Per tant, la restitució virtual és un mitjà i no pas una finalitat en ella mateixa; forma part de la pròpia recerca. És per aquest motiu que han de ser considerades totes les fases, ja que no podríem pas explicar-nos una imatge si no tenim les que la van precedir.

Amb tot, si en els plantejaments de les restitucions iconogràfiques o virtuals dels jaciments arqueològics no ens és lícit prioritzar fases i les hem de mostrar totes, aleshores la imatge estàtica d'un jaciment

Figures 1 i 2. Exemples de l'aplicació "La Fortalesa d'Arbeca. Els Vilars". Font: Develop Software.

sempre hauria de portar la indicació de la fase o moment a què es refereix. L'opció més recomanable i òptima seria restituir totes les fases del passat, per poder-les comparar.

Viollet-le-Duc (2007) va escriure en aquest sentit un text en el qual defensa precisament que totes les fases de la història d'un edifici són importants i que no es pot comprendre una sense mirar les altres:

Per a nosaltres, arquitectes del segle XIX, les condicions són diferents. Abans de nosaltres hi havia dues o tres formes artístiques diferents, sense comptar les formes derivades. I no tenim dret a ignorar-les, ja que hi són, hi són presents. I si actualment hi ha una idea peculiar una mica ridícula, és la idea de pretendre esborrar una de les formes artístiques de l'arquitectura, declarant-la sense valor. [...] El progrés no és més que una successió d'esforços, amb uns elements nous que sorgeixen en certes èpoques. La naturalesa, que sap fer les coses prou bé, mai ha procedit d'una altra manera. La naturalesa no oblidar ni omet res del seu passat, sinó que sempre afegeix i millora. Del pòlip a

l'home segueix una via ininterrompuda. Què pensaríem d'un naturalista que pretengués suprimir tot un ordre d'éssers organitzats i tornar a relacionar el mico amb l'ocell, amb el pretext que els mamífers d'un ordre inferior no mereixen la més mínima atenció, o que sostingués que el rèptil és un ser més perfecte que el gat, ja que el podem lesionar greument sense matar-lo, mentre que el gat morirà? (p. 75-76)

Per tant, en el tractament iconogràfic o virtual del patrimoni arqueològic no és lícit prioritzar una etapa del passat i obviar-ne les altres. Aquesta filosofia d'intervenció es pot fer evident en el tractament de la fortalesa dels Vilars d'Arbeca, a les Garrigues (Lleida), de la qual en varem fer una aplicació per a telefonia mòbil (amb sengles versions, per a Android i iOS) (figures 1 i 2).¹

1. Accessible per Android a través d'<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.develop.arbeca&hl=ca> i accessible per iOS a través d'<https://itunes.apple.com/es/app/els-vilars-darbeca/id1186315728?mt=8>.

Els criteris del tractament de la iconografia als Vilars d'Arbeca

El tractament iconogràfic dels Vilars d'Arbeca es basa en gairebé una trentena de campanyes d'excavacions arqueològiques iniciades el 1985 i que han continuat fins a l'actualitat (Junyent, Poch i Balasch 2012). Es tracta de trenta anys d'excavació que han donat com a resultat una important bibliografia i un coneixement molt profund del conjunt (Junyent i Casals 2011). El rigor de l'excavació arqueològica permet desenvolupar una iconografia complexa, a partir de volumetries 3D susceptibles de ser texturitzades de manera realista, encara que algunes fases són molt poc conegudes i no es poden restituir i s'ha de recórrer a la recreació hipotètica, com veurem. La restitució/recreació del jaciment arqueològic a partir del model 3D es va realitzar seguint les pautes segons les quals es texturitza en monocrom aquelles zones o parts del jaciment de naturalesa hipotètica i que per alguna raó arqueològica no admeten fàcilment cap demostració, tot i que es basen, la majoria de les vegades, en hipòtesis més o menys sòlides.

Amb tot, el principal problema que presenta plantejar la iconografia d'aquest jaciment és la superposició de fases i la complexitat de les seves estructures hidràuliques que comportaven els canals o fossats amb aigua, així com el pou central entorn del qual es va aixecar el conjunt militar o defensiu. Cal tenir present que aquesta fortificació es va realitzar en un territori absolutament pla, menyspreant els petits turons testimonis veïns que en podien haver facilitat la defensa. Això vol dir que l'aigua era un factor fonamental. En tot cas, es tracta d'un conjunt urbanístic perfectament planificat des del principi, dotat d'una muralla de 5 metres de gruix a la base i que va créixer tot modificant les seves estratègies

defensives. L'urbanisme interior es va organitzar radialment al voltant d'una plaça presidida pel pou d'aigua, i les cases adossades a la muralla obrien les seves portes a un carrer empedrat disposat en forma d'anell concèntric a l'interior del recinte emmurallat. El recinte, al final de la seva existència, no va ser destruït, i l'arqueologia no mostra senyals d'accions violentes; tot fa pensar que va ser desallotjat i abandonat pels seus habitants. L'excavació arqueològica documenta molt bé la muralla, el sistema defensiu amb totes les seves fases, però és més deficitària la informació sobre els hàbitats, especialment sostres i primer pis. Per aquesta raó, en aquestes parts, la recreació és més hipotètica i tenen una textura monocroma en blanc.

Si ens fixem detalladament en les fases evolutives de la fortalesa, que és el que ara ens interessa, en la seva etapa inicial, que els arqueòlegs diuen Vilars 0, es mostra una estructura urbana fortificada amb dues portes d'entrada; està situada al centre d'una plana, i en el seu interior les cases, de planta rectangular o trapezoidal, estan adossades a la muralla perimetral, amb un pas de ronda que permet accedir a les torres, quadrangulars i massisses per l'interior (figura 3). Un carrer concèntric, a manera d'anell interior, permet accedir a tots els habitatges mitjançant una porta que s'obre al mateix carrer. La zona central del jaciment, en gran part destruïda, no resulta fàcil de reconstruir, i la hipòtesi dibuixada és simplement la més probable (figura 4). El pou central es troba al centre del conjunt. La imatge de l'interior del jaciment, obtinguda després de l'anàlisi de l'excavació arqueològica, mostra les cases o habitacles, dotats d'un petit atri, amb una estructura de fusta a manera de suport al voladís. Finalment es pot proporcionar també una vista hipotètica del pou central, descobert, amb les aigües que reflecteixen les cases que l'envolten. La textura

Figura 3. Els Vilars fase inicial, panoràmica general. Font: GIP-DHIGECs © J. R. Casals.

Figura 4. Pou central a la fase inicial. Font: GIP-DHIGECs © J. R. Casals.

en blanc indica, com sempre, la manca d'evidències arqueològiques d'una part d'aquesta recreació virtual. Les imatges exteriors mostren la muralla, sense cap altra defensa perifèrica encara, dotada d'un sistema de merlets; la tipologia recorda les construccions similars de la Mediterrània oriental, singularment les del món fenici o semita. No cal dir que aquesta hipòtesi no es fonamenta en cap evidència. A les vistes exteriors s'emfatitza una de les portes del recinte, amb dues torres bessones a banda i banda, i que està molt ben documentada arqueològicament. Una altra porta ha estat dibuixada en una de les torres de l'altre extrem de l'eix del jaciment.

Les imatges de Vilars 1, és a dir, de la fase arqueològica subsegüent, mostren un recinte emmurallat més potent, amb torres més altes (figura 5), envoltat tot d'un imponent camp frisi de pedres clavades (figura 6). En aquesta fase es conserva només una de les portes i el carrer perimetral s'eixampla per donar peu a un grup de forns comunals a l'aire lliure. L'espai central dona peu a creure que alguns dels habitatges de la fase anterior han estat dotats d'un pis superior; aquest extrem no respon a cap evidència arqueològica, per la qual cosa lògicament hauria d'estar texturitzada en blanc, seguint la pauta establerta per la iconografia (figura 7).

Les imatges de la fase Vilars 2 sorprenen per la presència d'un fossat d'aigua (figura 8) que obliga a penetrar al recinte per una sola porta a la qual s'accedeix per un petit vial; hi ha una altra porta, que es manté de la fase anterior, però que no té cap element per salvar el fossat d'aigua; a la imatge no es visualitza per on va poder entrar l'aigua al fossat.

Les muralles, en aquest cas, estan acolorides d'un to més vermellós, en contrast amb les imatges anteriors, tal com es va deduir de les excavacions. La zona interior, en aquesta fase també està texturitzada de blanc. Una de les vistes mostra l'estret carrer pavimentat que transcorre per l'interior, com si fos un anell concèntric (figura 9). Han desaparegut els atris o pòrtics de la fase primera. Per contra, el pou central es manté igual que en les fases anteriors.

Finalment, pel que fa a la fase Vilars 3, se'ns mostra el doble fossat d'aigua, amb un canal d'entrada d'aigua i amb un pont llarg, dotat de torre (figura 10). No hi ha modificacions a la muralla, excepte la fortificació de la porta; el pou central ara té una rampa helicoidal amb enllosat de pedra (figura 11). De nou ens adonem que el barri central està texturitzat en blanc, indicant la manca d'informació precisa per a aquesta fase a la zona central, excepció feta del pou (Poch, Junyent i Balasch 2014).

Els Vilars com a model de tractament del patrimoni arqueològic

Ja hem vist com la complexitat d'aquest jaciment planteja problemes molt difícils d'afrontar des de la perspectiva de la socialització del coneixement. De fet, és el tractament virtual del patrimoni una de les fórmules més eficients que es pot aplicar en el cas dels Vilars, donat que l'existència de fases ho complica tot. No es pot aplicar aquí cap proposta d'arqueologia reconstructiva, com per exemple la que nosaltres mateixos vàrem poder dur a terme a

Figura 5. Els Vilars fase I, panoràmica interior de l'urbanisme i la muralla. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

Figura 6. Els Vilars fase I, panoràmica general. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

Figura 7. Pou central a la fase I. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

Figura 8. Els Vilars fase II, panoràmica general. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

Figura 9. Els Vilars fase II, carrer. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

la Ciutadella Ibèrica de Calafell. Els criteris emprats als Vilars recorden les idees del crític d'art John Ruskin (1819-1900) exposades en la seva gran obra *The Seven Lamps of Architecture* (1849), en la qual planteja que les restes arquitectòniques o els edificis són com una persona gran, a la qual no cal intentar rejuvenir amb cremes ni pintures. En tot cas, cal fer tot el que es pugui per conservar els seus membres,

apuntalar-los, si cal, però mai amputar-los per col·locar alguna cosa artificial al seu lloc. Hi ha per a Ruskin un principi fonamental, que és el "principi de la veritat"; la distinció entre la veritat i la falsedat, allò autèntic i allò afegit; ho sintetitza amb la frase "val més un edifici durable que un d'enlluernador". Per a ell, restaurar un edifici és gairebé el primer pas cap a la seva profanació, cap a la seva destruc-

Figura 10. Els Vilars fase III, panoràmica general. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

Figura 11. Pou central a la fase III. Font: GIP-DHIGECS © J. R. Casals.

ció. Tot el que s'afegeix a unes restes originals ho compara amb "una dona elegant que menysprearia portar joies falses" (Ruskin 1987: 60).

La seva argumentació culmina amb les cèlebres frases de

Vetlleu amb vigilància sobre un vell edifici; guardeu-lo com millor pugueu i per tots els mitjans possibles [...] Compteu les pedres com faríeu amb les joies

d'una corona; col·loqueu guardes com els posaríeu a la porta d'una ciutat assetjada; uniu les pedres amb ferros quan es disgreguen, aguanteu-les amb ajuda de bigues quan s'inclinin; no us preocupeu per la lletjor del recurs emprat; més val una crossa que la pèrdua del membre; i feu tot això amb tendresa, d'acord, amb una vigilància incessant, i si ho feu així, encara hi haurà més d'una generació que naixerà i

desapareixerà a l'ombra de les seves restes [...] La conservació dels monuments del passat no és una simple qüestió de conveniència o de sentiment. No tenim dret a tocar-los. No ens pertanyen. Pertanyen en part als que els van construir i en part a les generacions que han de venir darrere (Ruskin 1987: 241).

Aquestes frases de Ruskin sembla que ressonen damunt les restes dels Vilars d'Arbeca, i que sigui per molts anys.

Joan Santacana Mestre
Universitat de Barcelona - Campus Mundet
Edifici Llevant, 1r pis
Pg. Vall d'Hebron, 171 - 08035 Barcelona
Tel. 93 403 72 91
jsantacana@ub.edu

Nayra Llonch-Molina
Universitat de Lleida - Campus Cappont
Edifici FEPTS, 1r pis
Av. de l'Estudi General, 4 - 25001 Lleida
Tel. 973 70 65 42
nayra.llonch@didesp.udl.cat

Bibliografia

- DAVAL, C. (2008). Protection et accessibilité des oppida. Une approche statistique. A: I. BENKOVÁ i V. GUICHARD. *Gestion et présentation des oppida. Un panorama européen*. Bibracte 15. Praha: 27-32.
- GOETHE, J. W. (2000). *Viatge a Itàlia*. Columna. Barcelona.
- GONZÁLEZ, P., BALLESTÍN, X., GUILLAMÓN, C. (1988). *Corrents teòrics en arqueologia*. Columna. Barcelona.
- JUNYENT, E. i CASALS, C. (2011). La Fortalesa dels Vilars d'Arbeca. Conservació i socialització. A: *Fortificaciones. Intervenciones en el patrimonio defensivo*. Actas del XXXIV Curset. Jornadas Internacionales sobre la intervención en el Patrimonio Arquitectónico, Barcelona y Tortosa, 15 al 18 de diciembre de 2011. Agrupació d'Arquitectes per a la Defensa i la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic (ADIPA), Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC), Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Madrid: 49-58.
- JUNYENT, E. i LÓPEZ, J. B. (2016). *La Fortalesa dels Vilars d'Arbeca. Terra, aigua i poder en el món ibèric*. Catàlegs 3. Museu de Lleida. Lleida.
- JUNYENT, E., POCH, R. M., BALASCH, C. (2012). Water and defense systems in els Vilars fortress (Arbeca, Catalonia, Spain): a multiproxy approach. *Cypsela*, 12: 49-70.
- PELILLO, A. (ed.) (2009). *Guide to the archaeological open air museums in Europe*. Museo Civico Archeologico Etnologico, EXARC. Modena.
- POCH, R. M., JUNYENT, E., BALASCH, C. (2014). Funcionament del pou cisterna de la fortalesa ibera dels Vilars (les Garrigues): evidències de mesures en camp de conductivitat elèctrica de l'aigua en períodes de reg del canal d'Urgell. *Quaderns Agraris*, 36: 51-64.
- RUSKIN, J. (1987). *Las siete lámparas de la arquitectura*. Alta Fulla. Barcelona.
- SANTACANA, J., ASENSIO, M., LLONCH, N. (coords.) (2018). *App, arqueologia & m-learning*. Rafael Dalmau Editor. Barcelona.
- SANTACANA, J. i MASRIERA, C. (2012). *La arqueología reconstructiva y el factor didáctico*. Ediciones Trea. Gijón.
- VIOLLET-LE-DUC, E. (2007). *Conversaciones sobre la arquitectura*. Vol II. Consejo General de la Arquitectura Técnica de España. Madrid.